

Tradíció és innováció az ausztrál faépítészetben IV. A kritikai regionalizmus elmélete Queenslandben

Máthé Katalin[✦]

A dilemma, mely egyrészt a kortárs vívmányok által kínált előnyök kihasználása utáni vágyból, másrészt a kulturális örökségünk megőrzése iránt érzett felelősségből ered, az elmúlt évtizedekben egyre fokozódó intenzitással foglalkoztatja a filozófusokat, teoretikusokat és gyakorló építészeket. Kenneth Frampton kritikai regionalizmus elmélete életerős munkamódszernek mutatkozott a probléma megoldásához. Ezeknek a gondolatoknak az elterjedése idején Ausztráliában, és különösképpen Queenslandben az identitás kérdése sokakat foglalkoztatott. Az építészeti kiválóságot ennek az elméleti áramlatnak a fogalmaival értékelték. A Délkelet-Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola koncepciója a queenslandi házat a kritikai regionalista praxis forrásaként azonosította, és Russell Hall épületeit a kritikai regionalista építészet kiváló képviselőinek tekintették.

A cikksorozat Queensland második világháború előtti lakóépületeit mutatja be, rávilágít a Délkelet-Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola koncepciójának hiányosságaira és a tradíció és innováció sikeres együttélésére mutat be példákat Russell Hall munkásságából. Az alábbi cikk a kritikai regionalizmus és Russell Hall gondolatait ismerteti a hagyomány és az újítás jelentőségéről.

Kulcsszavak: Kritikai regionalizmus, Délkelet-Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola, Queenslandi ház, Russell Hall

Tradition and Innovation in Australian Timber Architecture IV. The theory of Critical Regionalism in Queensland

The dilemma that stems from the desire to benefit from the potential offered by contemporary advancements on the one hand, and the responsibility felt for safeguarding cultural heritage on the other, has been puzzling philosophers, theoreticians and practicing architects with increasing intensity during the past few decades. Kenneth Frampton's theory of Critical Regionalism has been viewed as a viable approach in architecture to overcome this problem. The dissemination of these ideas paralleled a period in Australia, and particularly in Queensland, when issues of identity were in focus. Outstanding architectural achievements were assessed on the basis of the local application of this theoretical framework. The concept of the South-East Queensland Critical Regionalist School identified the Queensland House as the source of a Critical Regional approach and Russell Hall's contemporary timber buildings were considered as remarkable examples of a Critical Regionalist practice.

The series of articles introduces Queensland's prewar domestic building type, the Queensland House, highlights the shortcomings of the concept of the South-East Queensland Critical Regionalist School and presents successful examples for the coexistence of tradition and innovation in Russell Hall's architectural activity. The article below points at the differences of interpretations about tradition and innovation in Critical Regionalist discourse and Russell Hall's thinking.

Keywords: Critical Regionalism, South-East Queensland Critical Regionalist School, Queensland House, Russell Hall

Bevezetés

A múlt század utolsó évtizedeiben különböző okok miatt világszerte sürgető volt felelősséget vállalni a nemzeti kultúrák autentikus kifejezésének fenntartásáért, melyet az építészetben a kritikai regionalizmus elmélete fogalmazott meg. Ausztráliá-

ban, és különösképpen Queenslandben a nemzeti identitás kérdése állt az érdeklődés középpontjában, így az erre rímelő ideológiát nagy lelkesedéssel fogadták, és a kiváló építészeti teljesítményeket a kritikai regionalizmus kategóriái szerint értékelték.

[✦] Máthé Katalin M Arch., doktorandusz hallgató, NyME Építészeti Tanszék

Peter Skinner (1995) a Délkelet-Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola azonosításával egyesítette ennek az időszaknak gondolatait, amikor Queensland kortárs építésze sikeresen lépett a nemzeti és nemzetközi porondra. Russell Hall ebből a korszakból származó faépületei is kritikai regionalista építészként váltak ismertté (1. ábra). Hall ideáljai és a kritikai regionalizmus eszménye azonban másképpen értelmezik a hagyomány jelentőségét a kortárs építészeti gyakorlatban. Az ausztrál faépítészeti tárgyaló cikksorozat ezen fejezete Frampton elméletének és Hall épületeinek elemzésével mutat rá ezekre az eltérésekre.

A kritikai regionalizmus fogadtatása Queenslandben

Az 1980-as évek építészelméletét meghatározó kritikai regionalizmus népszerűségét annak is köszönhető, hogy tézisei annyira szabadon értelmezhetők, hogy gyakorlatilag minden kontextusban igazolhatók voltak. Frampton számos, a témában megjelent írása közül legkonkrétabban a modern építészeiről szóló magyarul is megjelent összefoglaló kötetének egy fejezetében (Frampton, 1985) fogalmazott, ahol hét pontba szedte a kritikai regionalista praxis technikáit:

- helyteremtés
- tektonika, melyek a helyre jellemző adottságok, úgymint topográfia, helyi fények, éghajlati viszonyok, és átértelmezett népi építészeti elemek hangsúlyozásával valósíthatók meg.



1. ábra – Russell Hall 1988-ban díjnyertes lakóépületei Camp Island-en

Az inspiráló források ilyen tágan fogalmazott felsorolása adaptálható volt Queenslandre, mely mitológiáját a vadonban, a napfényben, az egész évben kegyes időjárásban és sajátos 19. századi lakóház építészetében kereste. A kritikusok a kortárs queenslandi építészet kiválóságát a topográfia, éghajlati adottságok és a helyi fényviszonyok kihasználásában, és a queenslandi ház bizonyos elemeinek újrafogalmazásában látták. Frampton hetedik, összegző pontja visszautasítja a „domináns kulturális központ és a körülötte kerengő elnyomott szatellitok” modelljét, ami feloldozta Queenslandet az Ausztráliában elfoglalt alsóbbrendű periféria pozíciójának terhe alól, mely utóbbi is hosszú utat tett meg ahhoz, hogy magát nemzetközileg egyenrangúnak tudja tekinteni.

E cikk szerzője szerint a kritikai regionalizmus elméletének döntő szerepe Queenslandben ez utóbbi pontban fogalmazódik meg, és nem a Frampton által eredetileg szánt tradíció és új technológiák közötti harmonizálás gyakorlati megvalósíthatóságának iránymutatójaként. Tehát nem az építésznek, hanem a kritikusoknak vált hathatós eszközévé, hogy addig alsóbbrendűként kezelt régiójuk építészetéről nemzetközi rangúként nyilatkozhasanak. Az egyedülálló, sajátos, modern ausztrál-queenslandi építészet definiálásának vágyában úgy az olvasók, mint az írók osztoztak, ezért átsiklottak azon a tényen, hogy a keletkező írások nélkülözik az alapos kutatást, a következetes érveléseket.

A kritikai regionalizmus queenslandi meghonosodásában úttörő szerepet a Queenslandi Egyetem Építész Tanszékének akkori vezetője, az angol Michael Keniger játszott. A kritikai regionalista hangvételű nemzeti és nemzetközi sajtóban megjelent kortárs ausztrál építészeket, köztük Russell Hallt, méltató cikkei mellett a témáról legbősegebben az 1990-ben publikált kiadványában ír, mely akkor először tartalmazta kizárólag queenslandi és nem sydney-i vagy melbourne-i építész munkáit. A kötetben szereplő építészekről (Rex Addison, Lindsay Clare és Russell Hall) így nyilatkozik: „E három építész erőteljesen hozzájárult Ausztrália

építészetének gazdagításához olyan szellemiség élénk kinyilvánításával, mely Ausztrália kulturális étoszának tekinthető” (Keniger és tsai. 1990). Ezen építészek munkáira mutat példákat a **2. és 3. ábra**.

A Délkelet Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola

A Délkelet-Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola fogalmát Peter Skinner alkotta, aki a témáról Keniger vezetésével írt disszertációt 1995-ben. Ebben lényegében Queensland építészettörténetét igyekszik úgy felvázolni, hogy az lehetőleg minden tekintetben tökéletesen megfeleljen a kritikai regionalizmus elméletének, és az ennek filozófiai alapjául szolgáló Paul Ricoeur Egyetemes civilizációk és nemzeti kultúrák című 1961-ben megjelent esszéjének. Hasznos tanulságokkal jár annak elemzése, hogy Frampton hogyan értelmezi saját céljainak megfelelően Ricoeur írását, majd kettőjüket elemezve Skinner hogyan tér el az eredeti okfejtésektől, de hosszadalmassága miatt ettől eltekintünk, és csak néhány elemet emelünk ki annak alátámasztására, hogy a kritikai regionalizmus Queenslandre adaptált változata



2. ábra – Rex Addison egyik épülete



3. ábra – Lindsay Clare egyik épülete

nem előremutató ideológia, hanem utólagos teoretizálása a huszadik század végén keletkezett színvonalas queenslandi építészetnek.

Frampton a kritikai regionalizmust arrièrè-garde pozícióként definiálta, mely sikeresen közvetít „tradíció” és „modern” között. Annak bizonyítására, hogy ilyen praxis folytatható Queenslandben és hogy a queenslandi ház ehhez életképes hivatkozási alap, Peter Skinner igyekezett bebizonyítani, hogy úgy a „tradíció” mint a „modern” jegyei együtt élnek a queenslandi házban. Megállapítja, hogy „a queenslandi ház kielégíti és megelőzi a modern mozgalom néhány központi technikai, esztétikai és szociális tanát” (Skinner 1995, 111. old.). Disszertációjában e három szempont szerint von párhuzamot a queenslandi ház és a modern építészet között, mellyel figyelmen kívül hagyja a két jelenség keletkezési körülményeit meghatározó kontextust és alapjául szolgáló filozófiát.

A Délkelet-Queenslandi Kritikai Regionalista Iskola létezésének igazolására Skinner egy véges reprezentatív mintát, a Royal Australian Institute of Architects Queensland Chapter (Ausztrál Királyi Építészek Intézetének Queenslandi Szekciója) által 1985 és 1994 között kitüntetéssel elismert épületeit választotta. Itt nem saját elemzésére, hanem a zsűri és a kritika véleményére alapoz, mely a korszellemnek megfelelően a kritikai regionalizmus kategóriái szerint értékelte a munkákat: a kommentárok zöme a „tradicionális” queenslandi vagy ausztrál építési szokások felidézését vagy azok folytatását részesítette előnyben.

A tradícióhoz való hűségüket hangsúlyozó, szinte teljesen egybehangzó kritikát kapott tizennégy díjnyertes épület közös tulajdonságainak meghatározásához Skinner négy kategóriát állít fel: épületforma vagy vizuális megjelenés, szerkezet és anyagok, éghajlatnak megfelelő tervezés és életmódra tervezettség. Az első kategória nagy változatoságot mutatott a vizsgált épületek esetében, így hasonlóságok csak az utóbbi három esetben voltak felfedhetők. Skinner összefoglalása szerint ezek a következők voltak:

„Az épületek majdnem mindegyike könnyűszerkezetes, leggyakrabban hálóba rendezett vázzal, melyek fa- vagy lemezborítást kapnak, hullámlemez héjalással és fapadozattal. A házak az éghajlatnak a könnyűszerkezettel felelnek meg és döntően hosszanti elrendeződésűek, egy szoba mélységűek, a nappali terek esetében észak vagy északkeleti tájolásúak [déli félteke] és jól árnyékoltak. Az alaprajzok nagyvonalú lakótereinek nagy része tartalmaz nyitott nappali, étkező és konyharészt, és szinte mindegyik esetben a fő nappali terek a legkedvezőbb tájolást kapják.” (71-73. old.)

A lakóházakat Queenslandben szinte kizárólag könnyűszerkezettel építik. A mai spekulatív építészet elővárosi házainak téglaburkolata is csak a könnyűszerkezetes favázat álcázza, semmint hogy tekinthető lenne súlyos kőműves-szerkezetnek, ahogyan arról Skinner vélekedik. A díjnyertes házakkal ellentétben Queensland tradicionális épületei központi elrendezésűek és az utcára tájoltak. Ezek a jellemzők a kortárs tucat-építészetben élnek tovább. A mai queenslandi építészetelméleti klímát ismerve merész vállalkozás lenne egy tanulmányban összegezni az oly népszerű queenslandi ház és az ugyanannyira népszerűtlen szuburbiák építészetének közös jellemzőit, de valószínűsíthetően legalább annyi egyezést találnánk, mint amennyire Skinner bukkant a tradicionális és jeles kortárs queenslandi építészet között.

A díjnyertes házak az éghajlatnak a jól árnyékolt, könnyűszerkezetes, északra nyíló, átszellőzést elősegítő alaprajzi formák révén felelnek meg. Ezeket az alapelveket Karl Langer (1994), a queenslandi Egyetem professzora fektette le, mint a Queensland éghajlatának megfelelő elveket. A díjnyertes építészek többsége akkor végezte építészeti tanulmányait, amikor ezek az elvek uralkodtak az építészet-oktatásban, és amikor a queenslandi ház nem örvendett akkora népszerűségnek, mint ma. Ezért kétségsbe vonható, hogy vajon ezeknek a jellemzőknek a queenslandi ház lenne a forrása, és hogy azok a jegyek, melyeket egy építészeti „tradíció” folytatásának tulajdonítanak, nem pusztán a

20. század végén működő tehetséges építészek tevékenységének eredményeként születtek.

Russell Hall és a queenslandi ház

Hall legtöbb 1980-as években épült munkája valamilyen mértékben idézi a queenslandi házat, ezért azokat a kritikai regionalizmus elméletéhez kapcsolva a szakma számos díjjal tüntette ki. Hall több épületét a fent tárgyalt Délkelet-Queenslandi Kritika Regionalista Iskola létezésének bizonyítékaként tartják számon. Hall személye körül is valóságos legenda keletkezett, mely egyrészt a róla nyilatkozók miszticizáló hajlamának, másrészt épületeinek sajátos nyelvzete mellett verbális megnyilvánulásainak és közszerepléseinek is volt köszönhető. Méltatói szembeötlően különböző életszemléletét és a queenslandi építészeti hagyományokhoz való kötődését általában farmer származásának tulajdonítják.

Ezzel ellentétben Hall mára megfogalmazott queenslandi házhoz fűződő kapcsolata intellektuális fejlődés eredménye. A kezdeti időkből inkább rombolásairól számolhatunk be: egyetemistaként segítő kezet nyújtott családjá zsindefedésű queenslandi házához lebontásához, és később számos „Queenslander” esett áldozatul bontási vállalkozóként kifejtett tevékenységének. Hall gondolkodásából nagyon keveset értünk meg, ha egy parokiális figurát akarunk látni benne, aki zsigereiben hordozza az ausztrál vidéki élet szabadságát, és egy farmer leleményességével manipulálja a gyerekkorában magába szívott épített környezet elemeit.

Hall a queenslandi házban nem építészetébe átemelendő stílusjegyek tárházát látja, hanem egy számára követendő magatartásforma építészeti megnyilvánulását. Saját szavaival: „A cölöpökre állított queenslandi ház olyan társadalom önkifejezési eszköze, melynek magáról egyéni véleménye volt” (Hall 1991, 10. old.). Hall ezt a morális álláspontot számos kultúrában felismeri, melyek bármelyike ilyen aspektusában inspiráló forrásként szerepelhet munkájában:

„Bármilyen, az egyiptomi vagy azték piramisokkal, a Taj Mahallal, a gótikus katedrálisokkal, a japán házakkal vagy Ausztrália második világháború előtti számos épületével kapcsolatos okfejtés sikeres, energikus, jó képességekkel megáldott és kulturálisan gazdag társadalmat fog bemutatni... az energikus kifejezés jelentése a mai energián értett fogalomtól teljesen különbözik. A fő különbség, hogy az előbbi a megvalósítandó potenciálról, míg utóbbi az elfogyasztandó potenciálról szól.” (Hall 1990, 89. old.)

Hall fejlett technológiáról való vélekedése nem elmarasztaló, bírálata a jelenséghez való hozzáállást célozza. Egy kor technológiai szintje a világról szóló tudásának megnyilvánulása, melynek felhasználásáról értékrendje szerint dönt. Hall az értékrendben véli felfedezni a hiányosságot:

„Az ember csodálkozik azon, hogy a nagy teljesítményű és kevés emberi munkát igénylő fejlett technológia térhódításával az építőiparban a tömeggyártás érvényesül, de nem használják fel arra, hogy az expresszív építészeti jegyekre nagyobb hangsúlyt fektessenek. Sajnálatos módon az iparosodással és a számítógépes technológia elterjedésével egy olyan elv tűnik kifejlődni, hogy minél inkább képes egy gép a finom, kimunkált munkavégzésre, annál hitványabb dolgokat gyártanak vele.” (Hall 1991, 8. old.)

Hall kifejezetten ellenzi a ma uralkodó nosztalgikus szemlélet diktálta hagyományörzést, a „vissza a természethez, vissza a régihez” attitűdöt. Irányelve, hogy: „Az elvek lehetnek régiek, de az alkalmazásuk és a kifejezőmódjuk legyen új” (Hall 1991, 9. old.). Az idealizált múlt kreálása és életben tartása konzervatív magatartás, mely saját kreativitásunk kibontakoztatásának akadályozója. A queenslandi ház ilyen módon való megőrzését élesen kritizálja:

„Micsoda korlátozott kifejezőmódot engedélyeznek a mai tulajdonosoknak és építészeknek – miért 1898 szerint kell élniük, amikor minden más fejlődik és változik – ez olyan határ, mely az ismert biztonságára alapozó félelmünkből ered és abból, hogy nem leljük örömmel az ismeretlen felfedezésében és a kihívásokra való felkészülésben. Az

általunk alakított építészeti kultúra ezek szerint legyen ugyanolyan, mint a múlté? Miért ne lennénk egyenlők, vagy haladnánk meg a múltat? Kemény erőpróba, de megéri megpróbálni.” (Hall 1998a, 8. old.)

Értékrendünk építészeti dokumentuma: a városrendezési terv

Hall a jelen értékrendjével annak építészeti megfogalmazási formájában, a Brisbane City Council (Brisbane Városi Tanácsának) városrendezési tervén keresztül kerül közvetlen konfliktusba. Nézete szerint a városrendezési terv a „társadalmi igazság dokumentumának antitézise”, mely ellehetleníti a „jó tervek születését” (Hall 1998d). Hall egy újságcikkben megalkotta a tíz parancsolt városrendezési tervre vonatkozó verzióját, melyből a második parancsolt így szól: „Nem lehet más értékrended, mint nekünk. Ez a parancsolt olyan elveket alkalmaz, melyek megakadályoznak abban, hogy önmagadat hasznosítsd saját értékrended szerint vagy kifejezd önmagadat azáltal, amit építesz” (Hall 1990a, 8. old.)

Az építési hatóságokkal folytatott tárgyalások keltette „majdnem erőszakba torkolló felbőszültség, döbbenet és frusztráció” élménye a cikkek publikálásán túli lépésekre készítette Hallt. 1998 elején a brisbane-i városi tanácsot azzal a javaslattal kereste fel, hogy a „városrendezési tervből, mely kihámozhatatlan, bürokratikus drága, költséges a polgároknak és regionálisan változatlanul nem megfelelő” alkossanak meg „egy olyan dokumentumot, mely igazságos és etikus Brisbane polgárai számára”. Hall 12 pontot tesz megfontolás tárgyává – ezek között „Hogyan lehetetleníti el a városépítési terv a jó tervek születését”, „Miért szadisták a városépítésszek” és „Miért antitézise a városépítési terv a társadalmi igazságosság dokumentumának” (Hall 1998d) – és felajánlja szolgálatait, hogy megválaszolja ezeket a kérdéseket. Hall válaszait optimista világnézetére alapozza:

„Úgy hiszem, jó ötlet kitalálni és rendszerbe foglalni olyan értékeket, melyek a világot állandóan fejlődő, növekedő, természeti és épített környezetben egyaránt

megnyílvánuló szépség helyszínévé változtatják – olyan helyé, ahol teljes és egészséges életet lehet élni. Lehet, hogy mindez túl idealisztikusnak hangzik, de semmik nem vagyunk ideálok, morál és etika nélkül.” (Hall 1998a, 2. old.)

Hall hite szerint az emberi lények képepek ezek szerint az ideálok szerint élni, habár ennek megvalósulását csak a régmúlt időkben, mint például az egyiptomi társadalom esetén találta meg. Hall szemében hatalmas veszteségnek számít, hogy a mai társadalom nem képes olyan monumentális épületek emelésére, melyeket a múlt civilizációk képesek voltak kivitelezni. Velük ellentétben „a jelen kor az azonnali szükségletek kielégítésére koncentrál és az egyén anyagi javak fogyasztására való felkészítését tartja fontosabbnak a teljes emberiség holisztikus módon való fejlődésével szemben” (Hall 1998c, 1. old.). A modern világ problémáinak megoldását – túlnépesedés, környezeti katasztrófák, gazdasági problémák – ezeknek az ősi elveknek az alkalmazásában látja:

„... a monumentalitás és a minőség ideális megoldásnak tűnnek ezekre a problémákra. Ez abból áll, hogy az ilyen dolgok véghezvitelére sokkal több emberre van szükség, sokkal több időt venne igénybe, és ha abból a megközelítésből indulsz ki, hogy mindez nem is lenne befejezve egy emberöltő alatt, rengeteg munka elvégzését jelentené a jövőre nézve is. A legutolsó dolog, amire szükségünk van, az a fogyasztói társadalom, mely válaszként saját forrásait meríti ki, elfogyasztja gazdasági versenyképességének alapját és ennek következményeként lerombolja a világot.” (Hall 1998c, 2. old.)

Összegzés

Cikkünk azt vizsgálta, hogy a kritikai regionalizmus elmélete és egy kritikai regionalista praxist folytatónak tartott építész, Russell Hall, hogyan vélekedik a hagyomány, a környezeti adottságok, az építészeti múlt jelentőségéről a ma alkotóképességének összefüggésében. Rámutattunk, hogy a kritikai regionalizmus, mely az egyen-környezetet gyártó gépelvű modernizmus és a hibás értékrenden alapuló technológia-hasznosítás

ellen küzdve, abban az igyekezetben, hogy a regionális értékekre hívja fel a figyelmet, nem kínál igazi megoldást, ideológiai támaszt az alkotóknak. E hiányosságának előnye, hogy bármely teoretikus ambíció belefogalmazható, így a 20. század végi Queensland önálló, egyedi múlttal és jövővel rendelkező kultúraként való elismertetésének vágya is.

A mítoszteremtés fontos eleme egy kultúra életének, de helytelen az a nézet – melyet a kritikai regionalista elmélet is sugall – hogy csupán mítoszaink, épített környezetünk konzerválásával vagy stíláriis jegyeinek felidézésével biztosíthatjuk egyedi kultúránk túlélését. A megőrzés és az újratertetés egy egészséges kultúra életének egyenrangú szereplői. Russell Hall személyes filozófiája az értékrend, morális álláspont, etikus magatartás kialakításának a kultúra, és ezzel életünk, önkifejezésünk minőségére való hatására hívja fel a figyelmet. A cikksorozatot záró két írás Russell Hall megépült munkáit mutatja be, melyek a fent említett ideálok mikrokozmosz szintű megvalósulásai.

Irodalomjegyzék

1. Frampton, K. 1985. *Modern Architecture: A Critical History*. 2nd edn, Thames and Hudson, London.
2. Hall, R. 1990. *Ten Commandments of Town Planning*. Queensland Housing and Costing Guide, no.14, Jan., 8,14. old.
3. Hall, R. 1991. *The renaissance of the Queenslander*. National Trust of Queensland Journal, 1991. Dec.8-10. old.
4. Hall, R. 1998. *Woodford Folk Festival – 1st January '98 Address at Greenhouse: Architecture – The shaping of boundaries*. unpublished.
5. Hall, R. 1998a. *Architecture - The shaping of boundaries*. Woodford Folk Festival, Address at Greenhouse, January 1, 1998. Unpublished.
6. Hall, R. 1998b. *Monumentality*. unpublished.
7. Keniger, M., Vulker, J. & Roehrs, M. (szerk.) 1990. *Australian Architects Rex Addison, Lindsey Clare & Russell Hall*. RAlA Education Division, Canberra.

8. Langer, K. 1944. *Sub-tropical Housing*. University of Queensland, Brisbane.
9. Ricoeur, P. 1965. *Universal civilisation and national cultures*. in *History and Truth*, trans. C.A. Kelbley, Northwestern University Press, Evanston, .271-286. old.
10. Skinner, P. 1995. *A design investigation of critical regionalist theory. Light timber portal housing for south-east Queensland*. Publikálatlan M.Arch. disszertáció, University of Queensland Department of Architecture, Brisbane, Ausztrália.